

Кулалиева К., Касымали уулу Б.

КӨРКӨМ ФИЛЬМДЕРДЕ РЕАЛИЯНЫ КОТОРУУ МАСЕЛЕЛЕРИ
(түрк тилинен кыргыз тилине которулган «Эртугрул» көп сериалдуу фильминин негизинде)

Кулалиева К., Касымали уулу Б.

ПРОБЛЕМЫ ПЕРЕВОДА РЕАЛИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ФИЛЬМАХ
(на примере перевода многосерийного фильма «Эртугрул» на кыргызском языке)

K. Kulaliev, Kasymali uulu B.

THE PROBLEMS OF TRANSLATION OF REALIA IN FEATURE MOVIES
(on the basis of kyrgyz translation of the movie «resurrection Ertugrul»)

УДК: 81.347.78.034:81.42

Бул макалада котормо багытынын бир түрү болгон фильм котормосу изилдөөгө алынып, фильмдеги реалия көйгөйү көтөрүлгөн. Фильм котормосунда эквивалентсиздик лексика жана ошондой эле бир улуттун колоритин чагылдырган реалия сөздөрдү котормодо берүү көйгөйү көп кездешет. Өзгөчө тарыхый көркөм тасмаларды которууда реалия сөздөрдү берүү абдан оор маселе. Бул илимий иште реалияны котормодо берүүнүн көйгөйлөрүн көрсөтүүгө аракет жасалган. Реалия түшүнүгү белгилүү окумуштуулар тарабынан сунушталган классификация боюнча бөлүштүрүлгөн жана аларды котормодо берүүнүн ыкмалары каралган. Кыргыз Республикасынын Коомдук телерадиоберүү корпорациясы тарабынан котормосу иш жүзүнө ашып, үндөрү коюлгон көп сериалдуу «Эртугрул» фильми түрк тилинен кыргыз тилине которулган. Бул изилдөөдө аталган тарыхый фильмде кездешкен реалия сөздөр тандалып алынып, ал сөздөргө анализ жасалып, котормосунун адекваттуулугуна баа берилген жана ошондой эле мисалдар конкреттүү сүрөттөр менен иллюстрацияланган.

Негизги сөздөр: котормо, фильм котормосу, реалия сөздөр, котормо ыкмасы, реалиянын классификациясы, котормо эквивалентсиздиги, экзотизм.

В настоящей статье рассматривается проблема перевода художественных фильмов, которая является разновидностью переводческого направления, а также поднимается проблема перевода реалий в кино. В области перевода художественных фильмов часто возникает проблема перевода безэквивалентной лексики и реалий, отражающих колорит нации. Кроме того, осуществлять перевод реалий очень сложно, в особенности при переводе исторических художественных фильмов. В данной научной работе предпринята попытка показать проблемы перевода реалий. Понятие реалии разделено по классификации, предложенной известными учеными, и приведены способы их перевода. Многосерийный фильм «Эртугрул» переведен под дубляж с турецкого на кыргызский язык Общественной телерадиовещательной корпорацией Кыргызской Республики. В настоящем исследовании были выбраны реалии, встречающиеся в указанном историческом фильме, после чего данные реалии были проанализированы, а также была дана оценка адекватности перевода, а примеры были проиллюстрированы конкретными изображениями.

Ключевые слова: перевод, киноперевод, реалии, метод перевода, классификация реалий, переводческая неэквивалентность, экзотизм.

This article examines the translation of the film, which is a kind of orientation towards translation, and raises the problem of realia in the film. In the translation of films, there is often a problem of transferring vocabulary, as well as word realia reflecting the color of one nation. The translation of realia is a very difficult task,

especially when translating historical films. In this scientific work, an attempt was made to show the problems of conveying realia in translation. The concept of realia was classified according to the classification proposed by famous scientists, and the ways of their transmission in translation were considered. The Public Broadcasting Corporation of the Kyrgyz Republic (KTRK) has worked on the audiovisual translation of a multi-part film "Resurrection Ertugrul" and translated it from Turkish into Kyrgyz. In this study, word realia found in this historical film were selected, these words were analyzed and evaluated for the adequacy of the translation, as well as examples given with specific illustrations.

Key words: translation, film translation, realia, translation methods, classification of realia, translation equivalence, exoticism.

Учурда «котормо» деген түшүнүк өзүнө абдан көп нерсени камтыйт. Бир тилден экинчи бир тилге ырлар, көркөм проза, публицистика, түрдүү тармактарга тиешелүү илимий жана илимий-популярдык адабияттар, дипломатиялык документтер, иш кагаздары, саясий ишмерлердин сөздөрү менен макалалары, ораторлордун сөздөрү, гезит кабарлары, ар түрдүү тилдеги аңгемелешүүлөр, кинофильмдер которулат.

Чет элдик тасманы которуудагы максат – түпнусканы котормо тилде берүү, которулуп жаткан тилде сүйлөгөндөргө түшүнүктүү кылуу жана окшош таасирди камсыз кылуу болуп саналат. Муну аткарууда, эквиваленттүүлүккө байланышкан айрым критерийлерге көңүл буруу зарыл. Фильм котормосунда экрандагы көрүнүш өзгөртүлбөстөн, котормого жараша берилет. Бул жерде биринчи кезекте тасманын стилин билүү керек. Фильмдер чындыгында жазылган текстке негизделет. «Сценарий» деп аталган бул жазма текст кадрларда визуализацияланат. Демек, кино котормолорундагы негизги булак сценарийден алынган «диалогдук текст» болуп саналат. Котормочу, көбүнчө тасма менен ага берилген бул диалог текстинин негизинде которот. Ушул себептен улам, котормодо тексттин түрү/стилине басым жасалат. Алсак, көркөм фильмди которууда котормочу тасмадагы түшүнүктөрдү экинчи тилге туура берүү үчүн алгач бул темага байланыштуу алдын ала даярдык көрүшү керектелет. Мындан тышкары, тексттин стилине дагы көңүл бөлүшү кажет. Анткени кинорежиссер адатта жазуу тилинен айырмаланган стилди колдонот. Ошондой эле, режиссер аудио жана визуалдык каналдан кабыл алынган вербалдык жана вербалдык эмес

маанилерди абдан көркөмдөгөнү үчүн кыска убакыттын ичинде көрүүчүлөрдө жакшы таасир калтырат. Фильмдин стилин түзгөн мындай көркөмдөөлөрдү бузбастан котормо тилде берүү талап кылынат.

Реалиялар (улуттук) белгилүү бир этникалык топтун, социалдык жамааттын өзгөчөлүгүн түзгөн предметтер, кубулуштар, каада-салттар. Аларды атаган сөздөр менен сөз айкаштары да реалийлер деп аталат [1, 83-б.]. Реалияларды которуу – улуттук жана тарыхый өзгөчөлүктөрдү которуудагы абдан зор жана маанилүү көйгөйлөрдүн бири болуп саналат. Анын пайда болушу котормо теориясынын өз алдынча дисциплина катары түптөлүшүнө барып такалат.

Колориттин көрсөткүчү, улуттук өзгөчөлүктүн көрүнүктүү жана конкреттүү элементи катары реалиялар жөнүндө 1950-жылдардын башында гана кеп боло баштаган. 1952-жылдагы Л. Н. Соболевдин заманбап түшүнүгүнөн “реалия” термининин колдонулушун гана эмес, анын кыйла туруктуу аныктамасын да тапсак болот [2, 281-б.]. Реалиялар тууралуу Г. В. Чернов дагы жазат. Бирок ал Г. В. Шатковдун кандидаттык диссертациясына жана М. П. Алексеевдин, А. В. Федоровдун, Я. И. Рецкердин жана И. Келлердин эмгектерине шилтеме жасап, реалияны “эквивалентсиз лексика” деген аталыш менен колдонгон.

Улуттук өзгөчөлүктөргө ээ ар бир реалия белгилүү бир маданияттын алкагына жараша көп түрдүү болот жана алардын ар кандай топтору жана подгруппалары материалдык турмуштун тигил же бул чөйрөсүнө, адамдын руханий жашоосуна, коомдук ишмердүүлүгүнө, жаратылыш дүйнөсүнө ж.б. таандыктыгынын негизинде түзүлүшү мүмкүн. А. В. Федоров котормолордо кездешкен реалияларды берүүнүн төрт жолун айтат.

Биринчиден, **транслитерация** же **транскрипция** (толук же жарым-жартылай) ыкмасы, мында, реалияны билдирген сөздүн тикелей колдонулушу же жазууда анын уңгусунун өз тилинин тамгалары же суффикстери менен айкалышуусу орун алат.

Экинчиден, тилде чындап эле бар элементтердин жана морфологиялык мамилелердин негизинде тиешелүү предметти белгилөө үчүн жаңы сөздү же тааал сөздү же сөз айкашын түзүү. Негизинен бул **сыпаттама**, **перифрастикалык** котормо болуп саналат.

Үчүнчү ыкма – чет тилдик реалияларга **функциясы боюнча жакын сөздөрдү колдонуу** (так жана бирдей болбосо дагы), мында контексттин шартына жараша такталып окшоштурулган, кээде болжолдуу түшүнүк менен чектелген котормо аткарылат.

Төртүнчү ыкма – **гипонимия** (грекчеден түзүлгөн англисче *hiponimu* сөзүнөн алынган) же **жалпы-**

ланган болжолдуу котормо, мында түрдүү түшүнүктү билдирген баштапкы тилдеги сөз котормо тилине жалпы түшүнүктөгү сөз аркылуу берилет [3, 171-б.].

Азыркы учурда реалиянын көптөгөн классификациялары белгилүү. Реалиянын тематикалык классификациясын В. С. Виноградовдон көрсөк болот. Ал төмөнкү пункттарды баса белгилейт:

1. **Турмуш-тиричиликке байланыштуу реалиялар** (турак-жай, кийим-кече, тамаш-аш, кесиптер, акча бирдиктери, музыкалык аспаптар, улуттук майрамдар); кимоно (Жапония), лапти (Орусия); изба (Орусия), сауна (Финляндия); комуз (Кыргызстан), лира (Түркия) скальд (Исландия);

2. **Этнографиялык жана мифологиялык реалиялар**; Дед Мороз (Орусия), тролль (Скандинавия), чиркөө (христианчылык), мечит (мусулманчылык);

3. **Жаратылышка байланыштуу реалиялар** (жаныбарлар, өсүмдүк, ландшафт); фиорд (Норвегия), прерия (Латын Америка), саванна (Африка); сейрек кездешүүчү: секвойя, баобаб, кенгуру;

4. **Мамлекеттик түзүлүш жана коомдук турмушка байланыштуу реалиялар** (актуалдуу жана тарыхый); виги жана тори (Англия), боль-шевиктер (Орусия);

5. **Энчилүү аттарга байланыштуу реалиялар** (котормодо комментарий берүүгө туура келген атактуу адамдардын аты, фамилиясы) **топонимдер**, адабий көркөм чыгармалардагы башкы кармаандардын аттары, музейлердин аталыштары;

6. **Ассоциацияга байланыштуу реалиялар** – вегетативдүү символдор: ак кайың (Орусия); анималиялык символдор: бука (күч-кубаттуулук); түс символикасы: ак түс (тынчтык); фольклордук, тарыхый жана адабий-чыгармалык аллюзиялар: кавказский пленник, Насреддин хожа (аллюзия – жалпыга белгилүү, жарандардын көбүнө маалым өткөн окуялар же фактылар тилдик аллюзиялар [4, 87-б.].

Реалиянын бул классификациясы толук кандуу көрүнөт. Ал бир улуттун, коомдун жашоосунун көптөгөн аспектилерин камтыйт. Анткен менен экзотикалык сөз толугу менен көлөкөдө калып кетет жана анын мааниси контекст аркылуу гана ачыкка чыгат. Бирок көбүнчө минималдуу контекст экзотизмдин маанисин ача албайт. Мындай учурда котормочу котормону тактоо үчүн текстке кыскача кошумча киргизиши керек же текстке комментарий жасоосу керек.

Төмөндө Кыргыз Республикасынын Коомдук телерадиоберүү корпорациясы тарабынан түрк тилинен кыргыз тилине которулуп, үнү коштолгон көп сериалдуу “Эртугрул” фильминде кездешкен реалия сөздөргө анализ жасалды.

1-мисал: *pastırma* [пастырма] – ышталган эт.

Ышталган эт

Сериясы/Мүнөтү:	Доган сүйлөп жатат	
	Түп нуска текст	Которулган текст
1-серия 06:41	<i>Hayırdır Bamsı? Ne pastırma? Ava gidiyoruz unuttun mu?</i>	<i>Бул эмне Бамсы? Сага эттин эмне кереги бар? Биз аңчылыкка баратабыз.</i>



1-сүрөт.

Булагы: [Электрондук булак]: www.trtizle.com.

Pastırma [пастырма] түрк ашканасына таандык бодо малдын сулп этинен түрдүү татымдар сүрүлүп сүрсүтүлгөн же ышталган эт [5, 177-б.].

Котормочу *pastırma* [пастырма] сөзүн кыргыз тилине жөн гана эт деп которгон. Фильмде көрүүчү эт экенине ансыз да күбө болот, бирок *пастырма* деп айтылганда, жөн гана эт эмес *пастырма* деп аталган түрк элинин улуттук тамагынын бири менен таанышат. Турмуш чындыгын чагылдырган кино искусствосунун

бул тарыхый түрү аркылуу улуттук баалуулуктар менен ар кандай өзгөчөлүктөрдү таанытуу миссиясы ишке ашкан болот.

Мындан тышкары Б. Сагынбаева түзгөн “Түркчө-кыргызча, кыргызча-түркчө сөздүктөгү” эквивалентине ылайык, маанисин сактоо менен жөнөкөй сүрөттөө ыкмасы аркылуу «ышталган эт» түрүндө да которууга болот эле.

2-мисал: *yelek* [йелек] – чыптама, бешмант.

Чыптама, бешмант

Сериясы/Мүнөтү:	Демир уста сүйлөп жатат	
	Түп нуска текст	Которулган текст
1-серия 58:19	<i>Ver yeleşi geç kalmayalım.</i>	<i>Чепкенди бер кеч калбайбы.</i>



2-сүрөт.

Булагы: [Электрондук булак]: www.trtizle.com

Yelek [йелек] үстүнө кийүүчү костюмдун кездемесинен тигилген жакасы жана жеңи жок кийим (жилет). Салттуу түрдө Осмон империясынын мезгилинде жана азыркы күндө айрыкча аялдар кие турган, көбүнчө эки тарабында чөнтөктөрү бар жибек кездемеден, баркыттан же булгаарыдан тигилген кийим.

Котормочу буга эквивалент катары *чепкен* сөзүн колдонгон. Улутту улут катары таанытуучу өзгөчөлүктөрдүн башында тил жана улуттук кийимдер туурасы анык. Анан албетте улуттар аралык кийим түрү ар башка болору да талашсыз. Кыргыз улуттук кийимде-

ИЗВЕСТИЯ ВУЗОВ КЫРГЫЗСТАНА, № 6, 2022

ринин бири болгон чепкен – кабылбай, шырылбай эндей тигилген же ичи кабылып, сырты бош тигилген тыш кийим [6, 653-б.]. «Алдына ат тарткан, үстүнө чепкен жапкан» деп макалда айтылгандай, кыргыз маданиятында башкы кийит катары берилчү, маанилүү сырт кийимдердин бири.

Фильмде дагы көрүнүп тургандай каарман кийген кийимдин жеңи жок, башкача айтканда чепкенге окшобойт. Түрк тилинде *yelek* [йелек] жана *serken* [жепкен] сөздөрү бир мааниде колдонулат. Котормочу *serken* [жепкен] сөзүнө ылайык *чепкен* вариантын тандаган болушу да мүмкүн. Бирок бул жерде *чыптама* же *бешмант* вариантын колдонуу туура болмок [5, 955-б.].

Сунуштаган варианттарды деталдуу карай турган болсок, кыргыз улуттук сырт кийимдеринин бир түрү болгон чыптама, чермий – жеңсиз, бел жабыл-

гандай же андан узун бычылып, жалаңкабат же ичтелип тигилет. Алгачкы чыптама териден, кийин кийиз, таардан, XVIII кылымдын 2-жарымынан тарта ар кандай кездемеден кебез же жүн салынып, шырылып жасалган. XIX кылымдан баштап чыптаманын өнүрү, жакасы саймаланып же көбөөлөнүп тигиле баштаган. Азыркы кезде анын түрдүү кездемеден (мис., чийбаркыт, тукаба ж.б.) ар кандай формада тигилген түрлөрү бар [7, 267-б.]. Ал эми бешмант аялдар, эркектер тең кийген жеңил тыш кийим. Кыргыздарда анын эки түрү белгилүү – жеңи узун бешмант жана жеңи кыска бешмант. Тигилиши боюнча тизеге жетип, ичи жүн салынбай ичтелген. Бешманттын бели кыпча, этеги кең, жакасы тик чыгарылган [7, 39-б.]. Демек, бул жерде *чыптама* деп берүү туура болмок.

3-мисал: *ок* [ок] – ок, жебе.

3-таблица

Ок, жебе

Сериясы/Мүнөтү:	Ал Арго сүйлөп жатат	
	Түп нуска текст	Которулган текст
5-серия 52:34	<i>Beğim bu haçlı ok.</i>	<i>Бейим, бул чырымчылардын жаасы.</i>



3-сүрөт.

Булагы: [Электрондук булак]: www.trtizle.com.

Түркчө *ок* [ок] сөзүнүн мааниси кыргыз тилиндеги *ок*, *жебе* сөзү менен бирдей. Б.а. жаа менен атылуучу, учунда учтуу темири бар, ичке жана кыска жыгач. Котормочу *ок* [ок] сөзүн *жаа* деп берген. Фильмде жебе жөнүндө сөз болот.

4-мисал: *gedeleç* [геделеч] – жебе салынуучу баштыкча, саадак.

4-таблица

Саадак

Сериясы/Мүнөтү:	Карыя сүйлөп жатат	
	Түп нуска текст	Которулган текст
5-серия 01:37:34	<i>Gedeleçlerinizden birer ok alın.</i>	<i>Колуңарга бирден жебе алгыла.</i>



4-сүрөт.

Булагы: [Электрондук булак]: www.trtizle.com.

Эски түркчөдөгү *gedeleç* [геделеч] сөзү жебе салынуучу баштыкча деген маанини билдирип, *sadak* [садак], *okluk* [оклук] сөздөрү менен синоним катары колдонулат. Мында аталган сөз которулбай калган. *Gedeleç* [геделеч] сөзүнүн кыргызча эквиваленти – *саадак*. “*Саадактарыңардан бирден жебе алгыла*” деп которуу туура болмок. Ал эми саадак, кыргыз жоокер жана мергенчилери жебе салуу үчүн колдонуп, тери, кайыш, кийиз, таар жана жука темирден жасалуучу, бети жана ооз жагы түрдүүчө асемделип, четтери чачыланып кооздолгон кутуча же баштыкча болгон. Ага далыга асына тургандай же курга илингендей эки түрдүү боо тагылган. Көлөмү жебелердин санына, узундугуна жараша жасалган [7, 193-б.].

5-мисал: *börk* [бөрк] – бөрк.

5-таблица

Бөрк

Сериясы/Мүнөтү:	Кардинал сүйлөп жатат	
	Түп нуска текст	Которулган текст
7-серия 27:09	<i>Şehzadem börkünüz.</i>	<i>Шахзадам баш кийимиңиз.</i>



5-сүрөт.

Булагы: [Электрондук булак]: www.trtizle.com

Börk [бөрк] – түрк тилдеринин басымдуу көпчүлүгүндө, ошондой эле кыргыз тилинде да көбүнчө жаныбарлардын терисинен жасалган баш кийим. Бөрк сөзүнө карата кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгүндө төмөнкүдөй түшүндүрмө берилет: 1. Төбөсү бийик тебетей. *Бөрк ал десе, баш кескен* (“Семетей” С.К.). *Көк сүлөөсүн бөрк кийген Берметтин Элечек ороп башына* (“Саринжи-Бөкөй”). 2. Мыктын балка менен ура турган жагындагы тегерек башы. *Мыктын бөркү* [8, 287-б.].

Котормочу мында *börk* [бөрк] сөзүн баш кийим деп жалпылоо иретинде которгон. Активдүү колдонулбаган кыргыз тилинде *бөрк* сөзүнүн бар экендигине байланыштуу, котормодо аны берүү көрүүчүнүн маалыматтуулугун дагы арттырып, котормонун так берилишин камсыздайт. Ошондуктан, *börk* [бөрк] сөзүн *бөрк* эквиваленти менен которуу туура деп эсептейбиз.

Корутунду. Демек изилдөөнүн жыйынтыгы боюнча фильмдерде кездешкен реалия сөздөрдү котормодо берүүдө которуунун ыкмалары көп колдонулган тизмеси боюнча төмөндөгүдөй:

1. **Функциясы боюнча жакын сөздөрдү колдонуу** ыкмасы.
2. **Гипонимия же жалпыланган болжолдуу котормо** ыкмасы.
3. **Нөлдүк котормо** же болбосо таштап кетүү ыкмасы.

4. **Транслитерация же транскрипция** ыкмасы.
5. **Сыпаттама, перифрастикалык** ыкма.

Учурда айрыкча дүйнөдөгү глобалдашуу менен бирге, тасмалар бир маданияттан экинчи маданиятка өтө көп которулуп жаткандыктан, кино котормолорунда жалпы ыкмаларды колдонуу зарылчылыкка айланды. Кино котормолору техникалык процесс катары каралса да, бул процесстин алкагында түп нуска текст, котормо текст, жумуш берүүчү, котормочу, котормочунун чечимдери жана комментарийлери жана максаттуу сатып алуучулар сыяктуу факторлордун бар болушу фильм котормолорун котормо таануунун субдисциплинасы тарабынан каралышын талап кылат. Котормо таануу илимдин тармагы катары кино котормолорунда да тиешелүү талаптарга жооп берип, котормо боюнча өзүнүн теориялык билимин ушул тармакка ылайыкташтырууга тийиш.

Акыркы жылдарда түрк тасмаларын дүйнө эли көрүп жатканы талашсыз. Кыргыз Республикасынын Коомдук телерадиоберүү корпорациясы чет өлкөлүк тасмаларды кыргыз көрүүчүлүнө кыргыз тилине көрсөтүүсү бул аябагандай зор эмгек. Борбор шаарыбыз Бишкектин кинотеатрларында чет өлкөлүк тасмалар кыргыз тилине которулуп, көрсөтүлүшүн тилек кылабыз. Ошондой эле мындай нерсенин иш жүзүнө ашуусу үчүн колдон келден көмөгүбүздү көрсөтөбүз.

Адабияттар:

1. Абдиев Т. Котормотаану илимине киришүү. – Бишкек, 2008. - 83 б.
2. Соболев Л.Н. Пособие по переводу с русского языка на французский. - Москва, 1952. - 281 б.
3. Федоров А.В. Основы общей теории перевода. – Москва: «Высшая школа», 1968. - 171 б.
4. Виноградов В. С. Введение в переводоведение. – Москва, 1978. - 87 б.
5. Жумакунова Г. Түркчө-кыргызча сөздүк. – Бишкек, 2005. - 171. - 955 б.
6. Акматалиев А. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. / Экинчи бөлүк, Бишкек, 2019. - 653 б.
7. Асанов Э. Кыргыз тарыхы: Энциклопедиялык окуу куралы. - Бишкек, 2003. 39, 193, 267 б.
8. Акматалиев А. Кыргыз тилинин түшүндүрмө сөздүгү. / Биринчи бөлүк. - Бишкек, 2019. - 287 б.
9. www.trizle.com
10. Алиева С.А. Семантический анализ особенностей названий фильмов на английском и кыргызском языках. Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2016. №. 1. С. 172-176.